

121 (121).
KARAPET SAHAK FARAŞYAN'IN ANLATTIKLARI
(1906, PALU DOĞUMLU)

1906'da Palu'da doğdum. Babamın adı Sahak (1878 doğumlu), annemin adı Narduhi (Kızlık soyadı: Nacaryan, Kharberd, Elazik K. doğumlu), kız kardeşimlerinden birinin adı Sirarpi (1908, Palu doğumlu), diğerininki Hripsime (1911, Palu doğumlu), erkek kardeşimin adı Grigor'du (1914, Palu doğumlu). Babamın ağabeyi'nin adı Hovsep'ti; ona Kudüs'ü ziyaret etmiş olmasından dolayı Mahtesi Hovsep isminin kısaltılmış şekli olan Muğsi Hovsep adını verirdik. Muğsi kelimesi Müslümanların "hacı" kelimesinin karşılığıdır. Babamın ağabeyinin karısı Maryam'dı. Babamın kaç tane erkek ve kız kardeşi olduğunu bilmiyorum. Onların hepsi de Diyarbakır'da yaşar, yılda bir kere yüklü katırlar ve atlarla bize gelirlerdi; yolculuk dört gün sürerdi, zira Palu-Diyarbakır arası 150 kilometreydi. Bu insanların hepsi de 1915 Felaketi'ne kurban gitti.

Hovsep amcam tüccardı; Palu pazarında bir dükkânı vardı; Cabağ Cur adı verilen ilçede başka bir dükkânı daha vardı. Amcamın karısı, babam, annem, iki erkek kardeşim ve ben, yani sekiz kişi aynı binada yaşıyorduk; bir tarafta amcam ve karısı, diğer tarafta ise biz.

Babam Aziz Grigor Lusavoriç Kilisesi'nin bitişiğindeki erkek okulunda öğretmendi. Aziz Astvatsatsin Kilisesi'nin bitişiğinde ise ana okulu ve kızlar mektebi bulunuyordu. Nasıl ana okuluna gittiğimi hatırlıyorum; kırmızı önlük giyerdim ve küçük bir sandalyeye oturan bayan öğretmen bize a, b, g harflerini öğretirdi.

Babam ve annem Büyük Kharberd [Harput] Koleji'ni bitirmişlerdi. Kharberd'de Yeprat Koleji, Fransız Koleji, Alman Koleji ve Büyük Amerikan Koleji vardı. Bizim, köydeki yazlık evimize gitme alışkanlığımız vardı. Köyün ismini hatırlamıyorum; bir su kaynağının adını taşırdı. Orada sıcak günler geçirirdik. Sonra, bağbozumundan ve meyvaları topladıktan sonra Palu'ya dönerdik. Babam üzümü ahşap bir teknede ayaklarıyla ezdikten sonra, toprak kaplarda şarap imal ederdi.

Babam 1914 Sonbaharı'nda askere alındı. 1915 İlkbaharı'nda amcam atını alıp beni de üstüne oturtarak "bahçeye gidelim" dedi. Bahçeye vardığımızda, asmaların diplerini kaplayan ve onları kışın soğuktan koruyan toprak yığınlarını geri çektikten sonra, asmaları kesti. Ben bu arada kırlarda mavi çiçekler topladım. Eve döndüğümüzde kadınlar çok üzgündü. Türk zaptiyeler eve gelmiş ve amcamın Hükümet Konağı'na gitmesi gerektiğini söylemişlerdi; biz amcamı bir daha görmedik. Babamı da askere çağırdılar. Gitti ve kendisini bir daha görmedik. Her ikisinin de diğer Ermeniler gibi Türkler tarafından hemen öldürüldüklerine eminim. O günlerde beyazlar giymiş zaptiyeler Palu'ya geldi. Onlar Ermeni ailelerini kilisenin avlusuna götürüp orda birkaç gün tuttuktan sonra serbest bırakıyorlardı; o aileler ya kendi evlerine dönüyor ya da birlikte birisinin evinde toplanıyorlardı. Bu şekilde bir gün komşumuz Parseğ'in evinde toplanmıştık. Annemin erkek kardeşimi emzirdiğini ve bana sorduklarında altı yaşında olduğumu söylememi tembihlediğini hatırlıyorum. Bir de baktık ki, kaymakam geldi; güler yüzle anlamadığım birşeyler söyledi. Birisinin telkini üzerine mi, yoksa

kendiliğimden mi, hatırlamıyorum, çarşıya gittim ve marangoz, duvarcı, vb. birkaç zanaatkârın toplandığı Ermeni bir baytarın dükkânına gittim. Bana üst katta saklanmamı söylediler. Az sonra, Mehmet Hoca adında bir Türk geldi ve bana onunla birlikte gitmemi söylediler. Onun elimden tutup beni Hükümet Konağı'na götürdüğünü hatırlıyorum. Orada beni 'Hüseyin İslam' adıyla evlatlık olarak kaydettirdi ve yaşadığı köye götürdü. Aradzani Nehri üzerinde Büyük Tigran zamanında inşa edilen köprünün üstünden geçerken gördüm ki nehir kana bulanmıştı. Ermenileri oraya götürüp boyunlarını vurduktan sonra onları köprüden aşağı, nehre atıyorlardı; o yüzden de o yerin adı 'Kanlı Geçit' olmuştu. Mehmet Hoca beni şehir dışına, Gohanam adlı bir yerdeki evine götürdü; beni karısıyla tanıştırdı ve dedi ki: "Sana bir erkek evlat getirdim, adı Hüseyin'dir."

Kadın beni kesinlikle çok iyi karşıladı. Ateşte "daş ekma", taşın üzerinde pişmiş ekme duruyordu; onu bana verdi. Ben de bunu büyük bir iştahla yedim. Bana dışarı çıkıp ağaçların altında, ve kırlarda oynamamı söyledi. Orda otlayan eşekler, atlar vardı. Ben de hayvanları çok seviyordum; onlarla vakit geçirmekten büyük zevk duydum. Bana öyle geliyordu ki, oraya hava değişimi için gitmişim; ama şehirde dehşet verici olayların cereyan ettiğinin bilincindeydim. Birkaç gün sonra, olayların tamamen farklı olduklarını anladım ve ebeveynimi aramaya koyuldum. Eve dönmek istiyordum; ama yolu bilmiyordum.

Gohanam Köyü'nde Nuri Ağa adında yaşlı bir Türk vardı; onun oğlu Ermeni bir terzinin yanında çıraklık yapmıştı. Onun evinde terzinin iki kızı yaşıyordu; terzi ve karısı daha önce öldürülmüşlerdi. Ben kızlardan küçük olanıyla oynuyordum.

Bir gün ben ağlarken, Nuri Ağa yanıma geldi; ona şöyle dedim: "Ben evimize dönmek istiyorum."

- Ha oğlum, ha, diye cevap verdi.

Ona dedim ki: "Babamın çok parası var; beni evimize götürürsen sana çok para verir."

-Ha oğlum, ha, dedi yeniden.

Böyle umutlar besleyerek yaşıyordum; ama bir gün yavaş yavaş gerçeği kavramaya başladım. Aylar sonra, herşeyin bittiğini anladım.

Bir gün Mehmet Hoca'nın karısını bir güzel dövdüğünü gördüm; ben evimizde böyle şey görmemişim; çok etkilendim; ama o olayın tekrarlandığını görünce bunun onların alışkanlığı olduğu sonucuna vardım.

Mehmet Hoca'nın benden evvel on iki yaşında Kiğili bir Ermeni oğlanı eve getirdiğini duymuştum. Ben evine gittiğimde, o çocuk orda yoktu. Bir gün bahçelerden dönüşümde Hasan adı verilmiş olan o oğlanı gördüm. Eve başkaları da gelmişti ve dönüşünü kutluyorlardı. Sonunda birisi Mehmet Hoca'ya beni ne yapacağını sordu. O anda Mehmet Hoca'nın kırmızı, iri iri açılmış gözlerinden sanki ateş fışkırıyordu; direkt bana baktı. Ben o anda kendisinden çok korktum. Sonunda, beni kendilerine saklayıp, Hasan'ı Mehmet

Hoca'nın erkek kardeşi Mustafa'ya vermeye karar verdiler. Mehmet Hoca'nın karısından birkaç çocuğu olmuştu; ama hepsi de doğarken ölmüşlerdi.

Kış yaklaştığında, yazlığı terk edip şehre döndük. Orda Türkler Ermenilerin güzel evlerine yerleştiler. Mehmet Hoca evimizin biraz aşağısındaki mahallede bulunan bir eve yerleşti; bunu yapmak için de pek çok Türk gibi Hükümet'ten bir kâğıt almıştı.

Bir gün evimize gittim; çok zavallı bir haldeydi. Sokaktan eve giden küçük ahşap köprü yıkılmıştı; bütün kapılar, pencereler çıkartılmıştı. Baktım ve ağlamaya başladım. Sonunda Mehmet Hoca'nın yanına döndüm.

Kışı bu şekilde geçirdikten sonra tekrar Gohanam'a gittik. Mehmet Hoca'nın Nuri isimli oğlu Hoca'nın beni artık yanında tutmayacağını bildiğinden, Hacı Köy'e dul bir kadının yanına gitmemi salık verdi; o kadının benim yaşlarımnda 2-3 çocuğu vardı. Sonbahar sonuna kadar onun yanında kaldım. Çok fakir olduğundan bana, Palu'da beni evlerinde barındırabilecek iki ayakkabıcı erkek kardeş tanıdığını söyledi. Bu şekilde onların yanında kaldım. Büyük kardeş, karısı ve iki çocukları bir bodrum katında kalıyorlardı; onların odasının asma katının yanında, pencere gibi küçük bir açıklık vardı; orda yatıyordum. Eşeğin otu oraya konurdu; tahta bir çekmecenin üstüne kışlık lavaş ekmeği dizilmıştı. Gün boyunca hemen hemen aç bir halde gece olmasını bekliyordum ki, o ekmekten bir tane alıp karnımı doyurayım. Bir akşam, büyük kardeşin karısı ekmek yediğimi avludan gördü. Ben ekmeği yastığımın altına sakladım ve uyur gibi yaptım. Büyük kardeş gelip üstümden örtüyü aldı, ekmeği bulmak için eliyle etrafi yokladı; ama hiçbir şey bulamayarak aşağı indi. Yatağımı yapan küçük kardeşin karısı ise, ertesi gün ekmeği yastığımın altında bulduğunu; ama hiç kimseye bir şey anlatmayacağını ima etti.

Bizim Palu'da Tüfenkçiyen diye bir aile yaşardı. Koca silahçıydı; onu askere almışlardı ve ölmüştü. Geriye karısı, 14 yaşındaki kızı, ve 10 ve 12 yaşlarındaki iki oğlu kalmıştı. Mehmet Hoca Tüfenkçiyen'in dul karısına demiş ki: "Hepiniz de muhacir olacak ve öldürüleceksiniz; Gohanam'a evime gelin; ben sizi kurtarırım. Böylece, dul kadın ve çocukları bütün eşyalarıyla beraber Gohanam'a, Mehmet Hoca'nın evine gitmişler. Mehmet Hoca dul kadına tecavüz etmiş; kadının kızını ise Mehmet Hoca'nın erkek kardeşi almış. Birkaç gün sonra dul kadına, onun iki oğlunu okula yerleştirmek için şehre götüreceğini söylemiş. Onları götürüp kestikten sonra, Aratsani'ye (Murat Su] atmış. Birkaç gün sonra dul kadın ve kızına çamaşırlarını toplamalarını ve eşeklerin sırtına yüklemelerini, nehre götürüp yıkamalarını söylemiş. Kendisi de şehirdeki işlerini hallettikten sonra onları Gohanam'a geri götürmüş. Her ikisini de kestikten sonra nehre atmış. Bütün bunları bana, Mehmet Hoca'nın karısı ben iki erkek kardeşin evinde kaldığım sırada bir gün kendisini görmeye gittiğimde anlatmıştı.

Mehmet Hoca eve koyun, keçi vs. gibi Ermenilerden gasp edilmiş veya terk edilmiş hayvanlar getirir ve bana onları götürüp otlatmamı söylerdi. Bir gün vadiye indikten sonra karşı dağlara tırmandım ve hayvanların otlamasına izin verdim; ben de biraz kestirdim; gözlerimi açtığımda hayvanlardan hiçbirisi ortalıkta yoktu. Orda, burda aradım; onları bulamadım ve sonunda ümitsizliğe kapılıp bir taşın üstüne oturarak ağlamaya başladım. Annemden, babamdan öğrendiğim aklımda kalan duaları ederek Meryem Ana'ya, İsa'ya sürümü bulmamı sağlaması

için yakardım. O sırada tepeden tırnağa silahlı üç atlı ordan geçiyordu. Biri beni tanıdı ve Ermenice : “Sahak’ın oğlu bu” dedi. Bana biraz kuru üzüm ve leblebi verdi. Aynı zamanda gözüm arkadaydı; arkamı döndüğümde sürümü orda buldum.

İlkbaharda ayakkabıcı iki erkek kardeşin evinden ayrılmaya karar verdim. Bir gün şehre gittim. Orda bir grup Ermeni kadın ve bir grup da benim yaşıtım olan çocuk vardı; onların yanında kaldım; o geceyi nasıl geçirdiğimi hatırlamıyorum. Ertesi gün, ayakkabıcı kardeşlerden biri geldi ve beni önüne katarak kendi evlerine götürdü. Üstümden temiz ve düzgün elbiseleri çıkarttırıp yırtık pırtık elbiseler giydirdikten sonra : ”Şimdi nereye istersen gidebilirsin” dedi.

Şehre, Zova Kalesi’nin arkasındaki Türk mahallesine döndüm. Bir Türkle evlenmiş olan bize tanıdık bir Ermeni kadına rastladım. O bana, biraz ilerde Sırbuhi adında bir Ermeni kadının bulunduğunu söyledi. Gidip onu buldum ve birkaç gün onun yanında kaldım.

Amerikalıların Ermenilere yardım ettiklerini duyulduğundan, Kharberd’e gidilmesine karar verildi. Kharberd’e buğday götüren Ermeni bir arabacı ve arabanın arkasından da omuzlarına paketlerle 10-15 Ermeni kadın yola çıktık. Yolda içlerinden birisi çavuş olan 4-5 Türk asker bizi durdurdu. Birisi gelip 17 yaşında bir kızı öteye götürüp iğfal ettikten sonra serbest bıraktı ve hepimiz yolumuza devam ettik. Sonunda Kharberd’e girdik ve kilise çanları görmeye başladık. Ben çok yorulmuş ve grubun 100 metre gerisinde kalmıştım. Bizim gruba katılan ve Ermeni bir kadınla birşeyler yapan topal bir Türk asker vardı; ben o zamanlar tecavüz etmenin ne olduğunu daha bilmiyordum.

O şekilde Süryani mahallesine girdik. Orda bir Süryani kilisesi vardı; Ermeni kadınlar özgürlüğe kavuşma hissiyle kilisenin zeminini, taşlarını, duvarlarını öpmeye başladılar.

Beni götürüp Amerikan merkezine teslim ettiler; orda oldukça rahatladım. Bize gündelik bir parça ekmek veriyorlardı. Günün birinde bütün Amerikalılar ortadan kayboldu. Daha önce okul olan o binalara Türkler yerleşip, binaları hastaneye dönüştürdüler. Kharberd’e bağlı 150 köy, Palu’ya bağlı ise 200 köy vardı. Kharberd’in Palu’ya uzaklığı 60 kilometreydi.

Başlangıçta Amerikalılar bize nalınlar verdiler; gittiklerinde ben yalınayak ve çıplak kaldım. Hastane yakınlarındaki bir yere yırtık pırtık elbiseler atarlardı; ben onları alıp giydim. Ordan burdan meyve temin ediyor, veya lokanta önlerinde, müşterilerin pirzoları yeyip kemiklerini atmalarını bekliyordum; ben kalan etleri kemirdikten sonra kemikleri bir taşın üstünde başka bir taşla parçalayarak yiyordum.

Bir gün yanmış evlerin küllerinin arasında çivi toplayan Palulu bir arkadaş buldum; o bana: “Şehrin merkezindeki meydanda dükkânı olan bir Türk bunları satın alıyor. Ordaki dükkânlar eskiden Ermenilerin malıydı.” dedi.

Öyle ki, Türke birkaç kez çivi sattım. O bir gün artık çivi istemediğini, ama cam götürürsem satın alacağını belirtti. Dolaşırken kimsenin oturmadığı bir eve girmiştim; kapıyı açtığımda küçük avluda çerçeveye cam duruyordu. Ben camları çerçeveleriyle birlikte Türk dükkâncıya

götürdüm. Bana beklememi söyledi. Kendisi gitti; birkaç dakika sonra küfrederek geri döndü; ben de kendisini o halde görünce kaçtım. Bence, camlı çerçeveleri kendi evinden almıştım. Bu şekilde Kharberd’de dolaşırken Palulu Perç isimli Ermeni bir oğlana rastladım; onun annesi önde gelen Türklerden birinin evinde kalıyordu ve ondan bir de çocuğu olmuştu. Türk Ermeninin güzel evini işgal edip oraya yerleşmişti.

Bir gün Perç ortalıktan kayboldu; annesiyle beraber yaşayan Türk’ün 10-12 Ermeni çocuğu topladıktan ve arabayla nehre götürüp kestikten sonra suya attığını duydum.

Bir gün akşam alacakaranlıkta yerde büzülmüş yatarken, iki zaptiye hafif tekmelerle beni uyandırdı. Sorguladıktan sonra beni önce karakola, sonra da eskiden bir Ermeniye ait olan bir köşke götürdüler; o köşkün adı Kırmızı Konak’tı; orda büyük avlunun bir kısmı ev sahibinin konutuydu; diğer üç tarafta ahırlar vardı. Avluda Türk ve Kürt muhacirler vardı; ben de onların yanında kaldım. Bize ekmek somunları veriyorlardı. Oğlanları kızlardan ayırdıktan sonra iki katlı bir eve yerleştirdiler. Ordan kaçmak imkânsızdı. Sadece, kaçmamamız için bizi çırılçıplak soyduktan sonra oldukça uzaktaki bir derecikten kaplarla su getirmemize izin veriyorlardı. Ben bir kap buldum; beni çırılçıplak soydular ve su getirecekmiş gibi gittim ve kaçtım; şehre döndüm; orda askeri hastaneden çöpe atılmış kumaşları giyindim ve dolaşmaya başladım. Çoğu kez hamamların önüne yığılmış küllerin içinde yatıyordum. Bir gün büyük bir yün parçası buldum ve o gece rahat uyuyacağımı düşündüm; ama henüz içine yeni girmiştim ki, bitler ısırılmaya başladı; kaçıp birkaç kilometre ötedeki nehre girdim; su oldukça soğuktu, ama beni bitlerden kurtardı. Konak’a geri döndüm Tekrar dışarı çıkmayı denedim. Bekçiler vardı; çıkmama izin vermediler. Oldukça uzun bir süre aradıktan sonra, bir ahırın penceresinden dışarı çıkabildim. Bu şekilde, ekmek dağıtıldığı zamanlar içeri girip karnımı doyurduktan sonra özgürce dışarı çıkıyordum. Oldukça çok Ermeni arkadaşım vardı. Hepimiz de aç, susuzduk; özellikle kışın yiyecek hiçbir şey yoktu. Çöplerin arasında sebze kalıntıları arıyor, kümeslerden yumurta ve tavuk çalıyorduk; sıcak havalarda da karnımızı ot ve çeşitli bitkilerle doyuruyorduk.

Bir gün, ağzı acayip bir şekilde açılmış bir arkadaşımı gördüm; azıdişleri dahi görünüyordu; kollarını çimdiklediklerinde etleri sanki kopacakmış gibi oluyordu. Bir gece Ermeni bir kadın ve iki çocuğuyla birlikte bir yerde beraber yatıyorduk. Birden oğullarından biri “karnım ağrıyor!” diye bağırılmaya başladı. Oldukça uzun bir süre bağırdıktan sonra sesini kesti. İkinci oğlu ve annesi de aynı şekilde “karnım!” diye bağırdıktan sonra sustular. Sabah her üçü de ölmüştü. Bir süre sonra bizi başka Ermeni çocuklarla birlikte bir eve yerleştirdiler. Orda, kendisine “mayrik” [anne] diye hitap ettiğimiz yaşlı bir Ermeni kadın vardı. O bize bakıp yiyecek veriyordu. Bir gün genç bir Ermeni kızı geldi; kucağında da yeni doğmuş bir bebek vardı; birkaç gün sonra annesi öldü. Mayrik bana dönüp “Karapet bu çocuğu sen besleyeceksin!” dedi. Ermenilerin geride bıraktığı hayvanların otladığı ovalara gidip ordan eve bir inek getirdim. Mayrik ineği sağdıktan sonra, ineği götürüp yerine bırakmamı söyledi. Ben ineği saklamamız gerektiğini düşünüyordum.

Bir keresinde de yaşıtım olan bir kıza rastlamıştım. Boynunun bir kısmı bıçakla kesilmiş ve başı diğer yana sarkmıştı. Hava soğuktu; üşümek için birbirimize sarılıp uyuduk. Ertesi sabah kız ölmüştü.

Bu şekilde Palu, Kharberd bölgelerinde yetimhaneden yetimhaneye dolaştıktan sonra Yunanistan'a gittim; daha sonra ise İtalya'ya ve sonunda da Fransa'ya yerleştim.